

РІШЕННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ВЧЕНОЇ РАДИ ПРО ПРИСУДЖЕННЯ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ

Спеціалізована вчена рада ДФ 35.051.054 Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, м. Львів, прийняла рішення про присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» на підставі прилюдного захисту дисертації «Ранньодержавні інститути скандинавів і слов'ян у VIII–XII ст.: “тінг” і “віче”» за спеціальністю 032 «Історія та археологія» 14 червня 2022 року.

Різун Назар Тарасович, 10.06.1991 року народження, громадянин України, освіта повна вища. У 2014 році закінчив Український католицький університет і здобув ступінь магістра за спеціальністю «Історія» та отримав кваліфікацію магістра історії, історика, викладача історії; у 2016 році закінчив Варшавський університет і здобув ступінь магістра за спеціальністю «Культурологія» та отримав кваліфікацію магістра культурології.

З 09.2016 по 09.2020 року навчався в аспірантурі на кафедрі історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка (очна форма навчання).

Працює молодшим науковим співробітником відділу рукописів у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника з 01.10.2020 року до цього часу.

Дисертацію виконано на кафедрі історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, м. Львів.

Науковий керівник: **Файда Олег Васильович**, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів.

Здобувач має 9 наукових публікацій за темою дисертації, з них 2 статті у періодичних наукових виданнях інших держав, 5 статей у наукових фахових виданнях України, 0 монографій:

1. Різун Н.Т. Віче у поморських слов'ян XI–XII ст. (до історіографії проблеми). *Проблеми слов'янознавства*. 2019. № 68. С. 29–41.

2. Різун Н.Т. Скандинавські та слов'янські середньовічні асамблеї як ранньодержавні інститути. *Емінак: Науковий щоквартальник*. 2020. № 2 (30). С. 200–208.

3. Rizun N.T. Scandinavian thing-assemblies and cultic sites as ritual space: research status. *Ethnic History of European Nations: Collection of scientific works*. 2021. № 64. P. 7–14.

У дискусії взяли участь голова і члени спеціалізованої вченої ради та присутні на захисті фахівці:

1. Войтович Леонтій Вікторович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка, зауваження:

1. Відзначаючи актуальність обраної теми і враховуючи дискусію в сучасній українській медієвістиці (яка недостатньо враховує світові досягнення) навколо окремих термінологічних визначень політогенезу, вартувало би подати докладніші пояснення окремих використаних термінів стосовно ранньої держави. За загально визнаними висновками Г. Спенсера, Е. Сервіса, Р. Карнейро та інших просте вождівство, яке очолює князь-суддя, а безпосереднім виконавцем його волі є загал суспільства, найчастіше охоплює гніздо поселень (близько десятка сіл). Кілька таких вождівств утворювали *складене (компаундне) вождівство* – стабільну структуру з централізованим управлінням і спадковою ієрархією статусів, аристократичним етосом, але без формального і узаконеного апарату примусу. З розвитком господарства доходи від “гостинців” складених вождів створювали умови для формування невеликих військових *дружин* – груп професійних воїнів, що перебували на повному утриманні свого очільника – *другтіназа* – і були пов’язані з ним присягою особистої вірності. З її допомогою *дружинну державу* створював князь-другтіназ шляхом узалежнення князів-суддів чи інших князів-другтіназів (гетерархічна дружинна держава), або безпосереднього підпорядкування їхніх територій, принаймні, на рівні складених вождівств (ієрархічна дружинна держава). Використовувати інший термінологічний апарат, звичний для вітчизняних праць, вартувало тільки спеціально розкривши його зміст.

2. Щодра Ольга Михайлівна, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, надала позитивну рецензію із зауваженнями:

1. Дисертанту варто було б детальніше пояснити деякі дискусійні питання теми, не обмежуватися декларативними твердженнями, а розкрити їх аргументацію, зокрема, навести обґрунтування тверджень Д. Скре, Р. Зарофа та П. Бороня.

2. Також варто було б розкрити зміст окремих термінів (наприклад, “складені князівства”), уточнити хронологічні рамки запропонованої в роботі періодизаційної схеми.

3. Шпик Ігор Євгенович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка, надав позитивну рецензію із зауваженнями:

1. Дисертанту необхідно було б зробити більш продуманою послідовність огляду джерел дисертаційного дослідження.

2. У дисертації необхідно було б переконливіше обґрунтувати верхню хронологічну межу дослідження, уточнити назви деяких підрозділів (3.1, 3.2), а також згадати метод системно-структурного аналізу.

4. Шеломенцев-Терський Святослав Володимирович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету “Львівська політехніка”, надав позитивний відгук із зауваженнями:

1. Попри достатньо високий рівень рецензованої дисертації, можна зробити низку зауважень. Зокрема, у дослідженні при співставленні даних середньовічних західноєвропейських і руських джерел стосовно віча у слов'ян не виправдано мало уваги присвячено результатам дослідження цього явища у східних слов'ян (Б.О. Тимошук, І.Я. Фроянов, А.Ю. Дворніченко та ін.). Адже відомі факти тісних зв'язків генези, наприклад новгородських словен із Західною Прибалтикою. Також, наприклад, в ранньосередньовічній археології Волині відомі чисельні факти пов'язаності із світом балтійських слов'ян (скарби монет-вендок, версія П.О. Раппопорта про походження городищ т.зв. “волинського типу” тощо). Очевидно, судячи з археологічних матеріалів, внутрішньослов'янські зв'язки у розглядуваний період були значно просторішими і тіснішими, аніж ми знаємо про це з писемних джерел.

2. Важливим археологічним фактом, що суттєво доповнює дані писемних джерел, є документування спеціальних місць, які використовувалися для ухвалення рішень під час асамблей. Сам процес ухвалення рішень, як показано в дисертації, був пов'язаний з певними ритуалами. Автор справедливо відзначає, що процедурі ухвалення рішень були притаманні ті ж ознаки, що й язичницьким церемоніям і ритуалам. Це надавало подіям особливого значення в очах громади.

Варто було б уточнити в тексті, які подібні місця піддавалися результативним археологічним дослідженням. Як відомо, у східних слов'ян подібними місцями для збору громад та, одночасно, ритуальними центрами могли бути окремі т.зв. городища-сховища. Найяскравішими прикладами з числа детально археологічно досліджених городищ-сховищ у східних слов'ян, одночасно пов'язаних із певними ритуальними процедурами були Новотроїцьке, Зимненське городища та інші. На них відкрито, зокрема, спеціальні наземні довгі будівлі, т.зв. контини, де проводилися ці зібрання та обряди.

5. Івангородський Костянтин Васильович, доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, надав позитивний відгук із зауваженнями:

1. Впадає у вічі певна хаотичність у понятійно-категоріальному апараті, котрий застосовує у дисертації Н. Різун без роз'яснення його смислового навантаження. Приміром, залишається тільки здогадуватися, що стоїть за такими поняттями, як “держави на основі племінної організації”, “перехідний ранньодержавний устрій” (с. 17), “феодальна монархія” (с. 19), “територіальна організація державного типу” (с. 73), “рання феодальна держава” (с. 80, 82), “середньовічна держава” (с. 81), “інтеграція племінних організмів” (с. 91), “проміжний етап державотворення” (с. 162), “відносна архаїчність тогочасних правових норм” (с. 175) тощо.

Невизначеність автора помітна й у застосуванні ним поняття «рання

держава». На жаль, відсилання до праці Л. Войтовича, де буцімто міститься необхідне теоретичне визначення цієї категорії (с. 17, посилання № 4), є не зовсім коректним, адже у згаданій праці така інформація відсутня, крім вказівки на погляди російських медієвістів із цього приводу, зокрема, й Н. Крадіна, чий непересічні теоретичні міркування відносно раннього політогенезу дисертант чомусь оминув увагою. Можливо саме через це в його роботі й поняття “вождівство” (chiefdom) має дещо розпливчастий вигляд (порів. на с. 71–72).

2. Аналізуючи джерельну базу дослідження, що зі зрозумілих причин не надто широка, все ж таки, аби продемонструвати її достатню репрезентативність, варто було би подати більш чітку класифікацію джерел за прийнятими у джерелознавстві критеріями (за типами, видами, походженням тощо). Не було б зайвим і авторське бачення труднощів відносно інтерпретації специфіки наявних наративних джерел – саг, хронік, житій, літописів. Як і його долучення до дискусії з приводу достовірності інформації, котру вони повідомляють сучасним історикам. Детальніше можна було би представити й спосіб долучення археологічних джерел, із поясненням механізму, завдяки якому вони стають важливими для реконструкції саме політичних процесів. На жаль, у п. 1.1 зовсім не згадано про «рунічні написи» та їхнє значення.

3. Дещо суперечливим виглядає й аналіз історіографії проблеми. Зокрема, варто було би виділити основні періоди розвитку історичної думки стосовно тематики, котра досліджується, запропонувати порівняльну характеристику національних історіографій щодо ранньодержавного політогенезу поміж скандинавських і слов'янських спільнот. Окремо варто було би виділити основні дискусії, що точаться поміж дослідниками означеної теми. До певної міри «бідною» виглядає історична думка стосовно «прибалтійських слов'ян», представлена в огляді лише двома українськими істориками (с. 67–68).

4. Значно покращило би стилістику дисертації й уникнення її автором дещо декларативних тверджень і загальновідомих фактів. Приміром, необґрунтованими виглядають наступні постулати: «археологічний матеріал вказує на значну та неперервну присутність у цих місцях еліт» (який матеріал, яких еліт, як саме він це вказує?) (с. 82); «у X–XI ст. скандинавські та слов'янські еліти використовували політичні та ідеологічні стратегії, щоб створити держави... [а] перехід від племінних до феодальних утворень відбувався не просто» (с. 87); «з часом бенкети перестали відігравати [так у тексті] важливу політичну роль» (с. 103; проте, *sum grano salis*, формально вони досі грають таку роль у політикумі); «скандинавські топоніми... вказують на ключову роль еліт» (с. 139; втім, незрозуміло, в який спосіб їм це вдається?); «відомості про християнізацію засвідчують проміжний етап державотворення» (с. 162). До речі, в такому ракурсі доцільним виглядало б і з'ясування наявності/відсутності впливу християнізації на державотворення у скандинавів і слов'ян та навпаки.

5. Останній нюанс наштовхує також на думку, що дисертація Н. Різуна тільки б виграла, якби він проаналізував таку безсумнівно важливу й з історичного,

й антропологічного поглядів обставину, як вплив тогочасних асамблей на формування ідентичності (-тей) поміж скандинавських і слов'янських спільнот (причому, ідентичності не лише власне політичної, але й з'ясування потенційного впливу тінгу та віча на ідентичність етнічну, соціальну, культурну). Тим більше автор, хоч і побіжно, зауважує такий ефект: «Зібрання сприяли формуванню спільнот, тобто локальній і регіональній інтеграції» (с. 129). Однак далі загальної констатації не розвиває цю тезу.

6. Порівнюючи слов'янський і скандинавський політогенези, дисертант зосередив основну дослідницьку увагу на слов'янських спільнотах, які мешкали в прибалтійському регіоні, що цілком справедливо, з огляду на визначені ним мету та завдання. Проте, зважаючи на хронологічну синхронність, територіальну близькість і компаративну методичку, визначену Н. Різуном у статусі основного методологічного інструменту, зовсім не завадило б, принаймні в якості збільшення панорамності загальноісторичного тла своєї роботи, провести певні паралелі із політогенезом східних слов'ян і проблемою «держави» Русь. Зокрема, в такому контексті доволі цікаво б виглядала легенда про Рюрика, роль віча в «закликанні варягів» і загалом політична еволюція в цей час віча в межах спільнот північно-східних слов'ян (передусім, локацій Новгород та Пскова).

7. Зрештою, дошкульним недоліком дисертації Н. Різуна доводиться визнати відсутність прикінцевих висновків до кожного із розділів.

Загальна оцінка роботи і висновок. Дисертаційне дослідження Різуна Назара Тарасовича на тему «Ранньодержавні інститути скандинавів і слов'ян у VIII–XII ст.: “тінг” і “віче”» є самостійною та ґрунтовною науковою працею, у якій подано комплексне дослідження таких ранньодержавних інститутів, як скандинавський тінг і слов'янське віче, зокрема, проаналізовано їхніх учасників, функціонування, роль у системах влади та християнізаційних процесах, еволюцію у VIII–XII ст. Треба відзначити компаративну складову роботи та використання широкого кола джерел, що робить дослідження особливо актуальним.

При написанні дисертаційної праці автором дотримано принципів академічної доброчесності. Обґрунтованість і достовірність отриманих наукових результатів дослідження забезпечено застосуванням історико-порівняльного, історико-типологічного, історико-системного та інших спеціальних методів. Отримані результати розширюють, узагальнюють і доповнюють теоретичні та методичні аспекти дослідження проблем ранніх держав і ранньодержавних інститутів у Середні віки.

Результати дисертації пропонуємо використовувати у науковій сфері для подальших досліджень проблем ранніх держав і ранньодержавних інститутів у середньовічних скандинавів і слов'ян; при написанні підручників з історії середньовіччя, узагальнюючих медієвістичних, скандинавістичних і славістичних праць; а також при складанні навчальних курсів і викладанні таких дисциплін, як «Історія Середніх віків» та при складанні спецкурсів.

За кількістю і рівнем публікацій, апробацією на наукових конференціях дисертаційна робота відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор, **Різун Назар Тарасович**, заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Результати відкритого голосування:

«За» – 5 членів ради,

«Проти» – 0 членів ради.

На підставі результатів відкритого голосування спеціалізована вчена рада ДФ 35.051.054 Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, м. Львів, присуджує **Різу** **Назару Тарасовичу** ступінь доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Голова спеціалізованої
вченої ради
ДФ 35.051.054

проф. Войтович Л.В.

